

Historia Litteraria 18.

Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)

Universitas Kiadó

A KATOLIKUS FELEKEZET-SZERVEZÉS PROBLÉMÁI AZ 1630–1640-ES ÉVEK FORDULÓJÁN

(Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)

A középkori *Respublica Christiana* felbomlását követő általános szellemi, társadalmi és politikai krízisre Európa nagy részén, így Magyarországon is először a protestantizmus különféle válfajai tudtak megfelelő választ találni. A mind radikálisabb modernizációs törekvések mellett egy ezekkel egyenrangú, a középkori vallásossággal összevetve szintén gyökeresen új, de tipikusan konzervatív megoldás kezdetben a *Mediterraneum* térségében jelentkezett. Az eredetileg alulról szerveződő, abszolút igényekkel fellépő, egymásnak kölcsönösen konkurenciát jelentő folyamatok bámulatosan rövid idő alatt a kora újkori Európa arculatát alapjaiban meghatározó, részben felülről irányított jelenséggé váltak.

Az elsősorban társadalomtörténeti indíttatású nemzetközi kutatás a 16. század második felében a földrajzilag ugyan még nem, belső felépítésükben viszont már konszolidálódó konfessziók, közérthetőbben felekezetek tizenegy kategóriába sorolt közös jellemzőjét határozta meg. Ilyen közös jellemző az igazság abszolút birtoklásának tudata a hitelvek világos körülhatárolásának és a hitbéli bizonytalanságok kiküszöbölésének kíséretében; a gondoskodás a tanok megfelelő képviselőiről és az alkalmatlanok kiszűréséről; a propaganda és a cenzúra alkalmazása; továbbá a művelődés újjászervezése és monopolizálása; a belső egyházi élet ellenőrzése; a saját istentiszteleti formák s egy saját(os) nyelvi közeg kialakítása. Ugyancsak minden jelentősebb felekezetről megfigyelhető a külön egyházszervezet kiépítése, a felekezet-specifikus oktatási intézmények létrehozása, a különféle ellenőrző mechanizmusok működtetése, s korántsem utoljára az államhatalommal alkotott szimbiózis.¹ A tartalmi és formai különbségek e hasonló tendenciákon belül mutathatók ki.²

¹ E röviden ismertetett és az alábbiakban alkalmazott Reinhard–Schilling-féle konfesszionalizációs modell alapvető irodalma: Wolfgang REINHARD, *Gegenreformation als Modernisierung: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Archiv für Reformationsgeschichte, 68(1977), 226–252; Uő.: *Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State: A Reassessment*, Catholic Historical Review, 75(1989), 383–404; Uő., *Was ist katholische Konfessionalisierung?: Die Katholische Konfessionalisierung: Wissenschaftliches*

A talán legfontosabb hangsúlyeltolódás a protestáns egyházak és a trienti katolicizmus között intézményi, szervezeti téren jelentkezett. Miközben a lelkes protestáns önszerveződések is kivétel nélkül elindultak az institucionalizálódás útján, az úgymond „régiegyház” kezdeti strukturális teherterhelését már meglévő intézményeinek reformjával, újjak létesítésével versenyelőnyre változtatta. Az erőteljes uniformizációnak és centralizációnak, a reformpápaság lenyűgöző sikerének köszönhetően a kora újkori katolicizmus a tengerentúlon és a reformáció által már modernizált európai területeken is pozíciókat tudott szerezni.³

Kérdés azonban, hogy mire az itáliai centrumból kiinduló folyamat a 17. század első felében a perifériákon, így Magyarországon is elérkezett kibontakozásához, a reformpápaságot pedig egy újabb, a barokk pápaság váltotta fel, ez az intézményi téren

Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte, 1993 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 198), hrsg. v. Wolfgang REINHARD, Heinz SCHILLING, Heidelberg, 1995, 419–452, különösen 426–427. Uő., *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, Ausgewählte Abhandlungen, Berlin, 1997 (Historische Forschungen, 60), 103–126; Uő., *Zwang zur Konfessionalisierung?: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Ausgewählte Abhandlungen, 127–150; továbbá Heinz SCHILLING, *Die Katholische Konfessionalisierung*, Münster, 1995 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 135); Uő., *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft: Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas = Die Katholische Konfessionalisierung, i. m.*, 1–49; Uő., *Confessionalisation and the Rise of Religious and Cultural Frontiers in Early Modern Europe: Frontier of Faith: Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*, ed. Eszter ANDOR, István György TÓTH, Bp., 2001 (Cultural Exchange in Europe 1400–1750, 1), 21–35.

² Hogy miért tartom szükségesnek eme, a magyar tudományosságban még nem igazán gyökeret vert, Nyugat-Európában és a tengerentúlon mindazonáltal szinte kizárólagos elfogadottságnak örvendő elmélet rövid áttekintését? (A pusztán szegmentálisnak tekinthető kritikákra itt külön nem térek ki.) Elsősorban azért, hogy igazoljam, valójában mit keres a katolikus felekezetszerveződés problémáit boncolgató dolgozat a *Mezőváros és reformáció* témakörében. A konfesszionalizációs modellben gondolkodva ugyanis a katolicizmus 17. századi hazai inkulturációjának vizsgálata a kutatás számára remélhetőleg majd analógiával szolgálhat a protestáns egyházak kevésbé adatolt kialakulásának megértéséhez is. E vonatkozásban persze most csak a lehetőségre történő figyelemfelhívásról lehet szó.

³ L. pl.: Klaus JAITNER, *Die päpstliche Kirchenreformpolitik von Gregor XIII. bis Gregor XV. (1572–1623) = Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem*, hrsg. v. France M. DOLINAR, M. LIEBMAN, H. RUMPLER, L. TAVANO, Graz–Wien–Köln, 1994, 280–288; Wolfgang REINHARD, *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock: Reformatio Ecclesiae*, hrsg. v. Remigius BÄUMER, Paderborn, 1980, 779–796; Ronnie PO-CHIA HSIA, *Mission und Konfessionalisierung in Übersee = Die katholische Konfessionalisierung, i. m.*, 158–165.

mutakozó előny mennyire volt még kamatoztatható?⁴ A probléma kétségkívül igen összetett. Hiszen ha például a régi-új szerzetesrendek szerepét,⁵ valamint a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* által irányított, leginkább bosnyák ferencesekre épülő dél-hódoltsági, majd erdélyi missziók eredményességét vizsgáljuk, a római központ irányító szerepe nyújtotta lehetőségek vitán felül állnak. (Korántsem véletlen, hogy a konferencia témaajánlatában egyedül a jezsuiták és a ferencesek képviselték a katolikus konfessziót.)⁶

Égészen más következtetésre jutunk viszont, ha a katolicizmus belső ellenőrzési mechanizmusának egyik sajátos válfaját, a felekezetszerveződés kulcsfigurái, a felszentelt püspökök által meghatározott időközönként Rómába küldött, úgynevezett *ad limina* jelentéseket vesszük szemügyre. A pápai centralizáció a hagyományos egyházszervezet által felügyelt területek viszonyairól rendszeres és hivatalos formában főként a *relationes status diocesis* nyújtotta információk alapján alkotott magának képet, dönthetett a szükséges változtatásokról, esetleges közreműködéséről.⁷ Az V. Sixtus-

⁴ A „barokk pápaság” definíciójára és jellemzőire egy jó összefoglalás: RONNIE PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal 1540–1770*, Cambridge, 1998 (New Approaches to European History, 12), 92–105.

⁵ Vö. pl.: GALLA Ferenc, *A pálosrend reformálása a 17. században*, Bp., 1941 (klny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1940–41); MOLNÁR Antal, *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon*, Vigilia, 64(1999), 348–359; *Jezsuita okmánytár, I/1–2: Erdély és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*, kiad. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LAZÁR István Dávid, LUKÁCS László, Szeged, 1995 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34).

⁶ Az erdélyi missziók történetére I. GALLA Ferenc kéziratos monográfiáját: *Ferences hittérítés Magyarországon és Erdélyben a 17. és 18. században*, Magyar Országos Levéltár, Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/a. tétel (7. d.); valamint TÓTH István György, *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás: Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból*, Történelmi Szemle, 40(1998), 61–85. A Hódoltságra további irodalommal, beleértve saját korábbi, számos idevágó közleményét és tanulmányát: TÓTH István György, *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)*, Történelmi Szemle, 39(1997), 447–472; Uő., *Egy bosnyák miszsiópüspök térítőtűjtjai a hódoltságban: Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába 1653–1673*, Levéltári Közlemények, 70(1999), 107–142; Uő., *Miszsiópüspökök a magyarországi török hódoltságban*, Történelmi Szemle, 41(1999), 279–329; Uő., *Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái?: Bosnyák ferencesek a hódoltsági misszióban*, Századok, 134(2000), 747–799; szintén ugyanezzel a témával foglalkozik még MOLNÁR Antal kibővített PhD-értekezése: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I: 1572–1647*, Bp., 2001 (Humanizmus és reformáció, 26). Két hiánypótló forráskiadvány: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, I/1: 1609–1616, I/2: 1617–1625*, kiad. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26/1–2); *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transylvania (1627–1707)*, ed. TÓTH István György, Bp.–Roma, 1994 (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes, 1).

⁷ Az *ad limina* látogatások alkalmával benyújtott püspöki jelentések diplomatikájá az idevágó teljes szakirodalom felsorolásával: VICENTE CÁRCEL ORTÍ, *Estudio histórico-jurídico sobre*

féle előírás következetes betartása esetén a magyar püspököknek a 17. században egyházmegyénként 24 jelentést kellett volna négyévente (*quadrennium*onként) személyesen Rómába vinniük, illetve képviselőjük útján odaküldeniük.⁸ Tizenöt, a magyar királyi főkegyúri jog alá tartozó püspökséggel számolva⁹ ez összesen 360 szöveget jelent. Ha elhagyjuk a más-más szempontból ugyan, de leginkább problémás két egyházmegyét: Erdélyt és Szerémet, eredményként akkor is 312-t kapunk. Ezzel szemben már Vanyó Tihamérnak az 1930-as években publikált eredményeiből tudjuk, hogy a korszakból mindössze huszonegy, pár kivételtől eltekintve csekély információértékű jelentés maradt fenn, ezekből is tizenegy horvátországi.¹⁰ A bencés történész adatait a későbbi kutatás mindössze egy irattal gyarapította.¹¹ Az immár tehát huszonkettőre duzzadt szám még további hárommal növelhető.¹² Az eredmény akkor is siralmas, ha számolunk a jelentések egy részének elkallódásával és a hódoltsági egyházmegyékkel való kapcsolattartás nehézségeivel. A feltűnő hiányokra az sem szolgál kielégítő magyarázattal, ha figyelembe vesszük a kora újkori katolicizmus fokozatos magyarországi evolúcióját; illetve a beszámoló elmaradását a különféle hadi eseményeknek tulajdonítjuk.

Az elősorolt adatok alapján – Vanyó Tihamérhoz hasonlóan¹³ – mi is levonhatjuk a kézenfekvő következtetést: a magyarországi katolikus konfesszió-szervezés irányítói

la visita ad limina Apostolorum: Relaciones sobre el estado de las diócesis Valencianas, I–III, ed. Milagros Cárcel ORTÍ, Vicente Cárcel ORTÍ, Valencia, 1989, I, 21–212.

⁸ A *quadrennium*ok számítása V. Sixtus *Romanus Pontifex* kezdetű apostoli konstitúciójának 1585. dec. 20-i publikálásakor vette kezdetét. Az előírás következetes betartása esetén a magyar püspököknek tehát 1601-ben már a 4. jelentésüket kellett volna elkészíteniük, 1697-ben pedig a 25.-et.

⁹ Azaz Esztergom: Eger, Győr, Nyitra, Pécs, Vác, Veszprém; Kalocsa: Csanád, Bosznia, Erdély, Szerém, Várad, Zágráb; valamint Zengg-Modrus. Nem veszem figyelembe a – tinini kivételével csak a század első harmadában vagy még akkor sem felszentelt – címzetes püspököket (*Ansariensis*, *Rosonensis* etc.); valamint a belgrádi és scardonai missziópüspököket. Ez utóbbiak relációi: VANYÓ Tihamér, *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673*, Levéltári Közlemények, 42(1971), 323–339; MOLNÁR ANTAL, *Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648)*, Fons, 1994/3, 275–314.

¹⁰ VANYÓ Tihamér, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma, 1933 (Olaszországi Magyar Oklevéltár, 2), különösen XVII–XVIII és 58–62.

¹¹ FRICSY Ádám, *Pécs a XVII. század derekán: Vinkovics Benedek pécsi püspök 1639-es relációja*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 29(1984), [Pécs, 1985], 197–200.

¹² A jelen konferencia-előadás alapjául szolgáló forrással; valamint Biblioteca Apostolica Vaticana, Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 19, fol. 183^r–184^v; Archivio Storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (APF), *Scrittura riferite nei Congressi*, vol. I., fol. 328–329.

¹³ „Mindent egybefoglalva, a magyarországi püspököknek a limina és reláció intézménye útján Rómával volt kapcsolatát gyengének és gyérnek kell minősítenünk...” VANYÓ, *Püspöki jelentések...*, i. m., 62.

nem használták ki kellőképpen azt a lehetőséget, amelyet más felekezetekkel szemben egy önálló, nemzetközi központ nyújthatott számukra. Sőt mintha maga Róma sem igazán szorgalmazta volna az előírás betartását.¹⁴

De helytálló-e ez a diagnózis? Hiszen, miként Bitskey István kimutatta, a magyar katolikus egyházi elit soraiban már a korszakban meghatározó az Örök Városban, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban végzett, művelt, reformelkötelezettségű főpapok száma és szerepe.¹⁵ A dilemma megoldásához egy kivételes példa vizsgálatával juthatunk közelebb.

*

Ez a kivételes példa nem más, mint a szintén exgermanikus Lippay György egri püspök (1637–1642)¹⁶ relációja. A 17 sűrűn teleírt fóliót tartalmazó, a szerző által saját kezűleg átdolgozott forrás eredetije Gaspare Mattei bécsi nuncius (1639–1644)¹⁷ hagyatékában maradt fenn a Santacroce család római levéltárában.¹⁸ Ennek ellenére nem ismeretlen a szakirodalomban. Mint egy „minden bizonnyal Lippay György-től származó, a pápa számára készült, jelentésszámba menő iratról” Sugár István közölt tömör tartalmi ismertetést. A szerző érdeme azonban azzal, hogy a jelentés – az egri érseki levéltárban későbbi korok iratai közé keveredett – fogalmazványára¹⁹ felhívta a

¹⁴ A kora újkori katolikus felekezetszerveződés e – meggyőződésem szerint többszörös bizonyítást igénylő – kulcskérdésével más összefüggésben már foglalkoztam. Vö. *A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IX, szerk. FÜR Lajos, Bp., 1999, 19–38; ill. *A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685)*, doktori (PhD) disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2000, 216–223.

¹⁵ VERESZ Andre, *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Bp., 1917 (Fontes rerum Hungaricarum, 2), passim; István BITSKEY, *Il Collegio Germanico–Ungarico di Roma: Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma, 1996, 203, 204–235.

¹⁶ Legújabb életrajzi vázlata tőlem: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., 2003, 296–303.

¹⁷ Életrajza: Donato SQUICCIARINI, *Die apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikánstadt, 1999, 137–138.

¹⁸ Archivio di Stato (AS) Roma, Archivio Santacroce, busta 1156–1158 (Y 7–Y8–Y9), vol. 1156 (Y7) [Negotiati Diversi Nuntiatura di Germ[an]ia] s.f.

¹⁹ Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL), Egri Érseki Egyházi Levéltár (EÉEL), 173. cs., no. 1056. A számozatlan oldalakat tartalmazó, darabszintű levéltári jelzetet nélkülöző iratról Kiss Péter érseki levéltáros készített és küldött számomra másolatot. Szívességét ezúton is köszönöm.

kutatás figyelmét, alighanem ki is merült. Hiányos kivonatában, és ez nem túlzás, tíz megállapításból kilenc teljesen félreértelmezi a sűrűn átjavított latin szöveget.²⁰

Az 1641/1642 fordulója környékén keletkezett irat datálásával, jellegének meghatározásával (ti. hogy valóban egy *ad limina* jelentésről, és mondjuk nem egy emlékiratról van szó) kritikai igényű publikálásakor kívánok foglalkozni.²¹ Most a forrás lényegi üzeneteit (üzenetét) emelem ki.

A jelentés legfontosabb különlegessége, hogy szokatlan mélységben akarja ismertetni a Barberini-pápa VIII. Orbánnal (1623–1644) a katolikus felekezetszervezés problémáit és lehetőségeit, fél országresznyi területre kiterjedő körképet adva ezzel számunkra a Pázmány utáni állapotokról. Egyáltalán nem elégszik meg a szokásos adatok elősorolásával: a püspöki székhely, a káptalan, az egyházmegye területén működő szerzetesrendek leírásával.²² Nem pusztán egy formális kötelezettségnek tesz eleget. A valós és égető problémákat mutatja be a szentszéki döntéshozatal számára, világosan megfogalmazott cél érdekében.

Végig tetten érhető benne például a katolicizmus meghatározó kisebbségi tudata, persze a protestáns felekezetek mintegy 200-szoros túlsúlyának hangoztatása inkább jelképes túlzás, mintsem valós szám. (A fogalmazványon először még 100-as szorzó áll.) Ugyancsak többször emlegetett hátrányként jelenik meg, hogy az ország keleti felében a katolikusok kénytelenek szinte teljesen kívül maradni a közhatalmi struktúrákon. A hódolt területeken a protestánsok (kizárólag reformátusokról és evangélikusokról van szó) rendszerint biztosítani tudják a maguk számára a törökök támogatását, a jezsuiták szépreményű kecskeméti missziója is ezért ítéltetett kudarcra. A püspöki kezdeményezésre létrejött gyöngyösi alapítás sorsa szintén bizonytalan. A királyságban a jelentősebb városokat evangélikus magisztrátusok irányítják (a katolikusoknak csak Kassán van egy kápolnájuk);²³ a helyi közhatalmi szervek, a vármegyék teljesen református ellenőrzés alatt állnak; a közeli protestáns állam, Erdély tökéletes biztonságot nyújt számukra.²⁴

Ebben a konstellációban a jelentésíró számára korántsem számít kizárólagos előnynek az a historiográfiában sokat hangsúlyozott tény, miszerint az arisztokrácia nagy része ekkor már katolikus volt.²⁵ Lippay persze nem becsüli le a katolikus fő-

²⁰ *Az egri püspökök története*, Bp., 1984 (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, 1), 315–317.

²¹ A fordítással ellátott szöveg megjelent: *Levéltári Közlemények*, 73(2002), 199–241.

²² L. akár Pázmány jelentéseit: PÁZMÁNY Péter, *Összegyűjtött levelei*, I–II, kiad. HANUY FERENC, Bp., 1910–1911 (*PÖL*), I, 784–786, 787–789, II, 769–771; és Ernest BOUYDOSH, *The Quadrennial Reports of the Archbishops of Strigonia to Rome*, *Slovak Studies*, [Rome] 5(1965), 7–98, 13–32.

²³ A híres, sok viszontagságot megért királyi kápolnáról van szó.

²⁴ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s.f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

²⁵ [HÓMAN Bálint], SZEKFI Gyula, *Magyar történet*, IV, Bp., 1943⁷, 92–141; *A vallási kérdés: A katolikus restauráció*, 105; SZABÓ István, *A jobbágy vallásügye (1608–1647): Tanul-*

rak, a „térítő földesúri ellenreformáció” szerepét.²⁶ (Név szerint Esterházy Miklós nádort, Homonnai Drugeth Jánost, Forgách Zsigmondot, Nyáry Istvánt, Melith Pétert, Barkóczy Lászlót és a gyermek Rákóczi Lászlót, a másik oldalon csupán Perényi Györgyöt, Lónyay és Prépostváry Zsigmondot említi.) Természetesen kiemeli, hogy a főnemesi udvarok kiváló terepül szolgálnak a köznemes familiárisok áttértetésére, a főurak pedig igyekeznek elúzni birtokairól a protestáns prédikátorokat. A földesúri szándékok elé azonban a vármegyék olykor fegyveres ellenállása számos akadályt gördít, s félő, hogy minden küzdelem dacára országgyűlési törvény fogja végleg eltüntetni a földbirtokosokat attól, hogy jobbágyaikat saját vallásuk követésére kényszerítsék – olvashatjuk aggályait.²⁷ Mint tudjuk, ezt a kitétel a linzi béke, majd annak becikkelyezése tartalmazza is.²⁸ S bár a történetírás a békepontok végrehajtásának eredményességével kapcsolatosan joggal ad hangot kételyeinek,²⁹ Lippay már mint esztergomi érsek (1642–1666) valóságos tragédiaként élte ezt meg, és ünnepélyesen tiltakozott a rendelkezés ellen.³⁰ Mindemellett azonban már fél évtizeddel korábban felismerte és jelentésében kifejtette: az arisztokrácia katolizálása önmagában messze nem elegendő. Szerinte ahhoz, hogy a katolicizmus kisebbségből többségi felekezetté válhasson Felső-Magyarországon – és nem csupán ott, fűzhetjük hozzá –, csak akkor van reális esély, ha sikerül megingatni a protestantizmus bel- és külpolitikai pozícióit. Következésképpen fő csapásirányként a protestánsok fegyveres erejének magvát alkotó, 12 000 főre becsült hajdúság, a tiszaháti köznemesség és I. Rákóczi György (1630–1648) erdélyi fejedelem felekezettváltásának elérését jelöli meg.³¹

mányok a magyar parasztság történetéből, Bp., 1948 (Teleki Pál Tudományos Intézet, A Történettudományi Intézet Kiadványai, 2), 203–263, 254–255.

²⁶ A fogalmat PÉTER Katalintól vettem kölcsön: *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon* = Uő., *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8), 186–199, 190–196; a módszer egyik legjobb összefoglalása: HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973² (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, 1), 272–273.

²⁷ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s.f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

²⁸ Vö. *A linzi béke okirattára*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1885, n. XIX, 402–403, különösen a békeszerződés első öt pontját, illetve az 1646. évi V. tc.-t; BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Bp., 1985, 106–107.

²⁹ SZEKFÜ, *Magyar történet, i. m.*, 108–109; SZABÓ, *A jobbágy vallásügye...*, i. m., 262–263.

³⁰ ZSILINSZKY Mihály, *Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646*, Századok, 20(1886), 400–424; Uő., *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényecikkek története*, Bp., 1890 (A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat kiadványai), 231–321 (a tokaji tárgyalásokról) és 327–423 (az országgyűlésről); *A magyarországi protestáns egyház története*, szerk. ZSILINSZKY Mihály, Bp., 1907, 200.

³¹ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

A maradandó eredmények biztosításához az egri püspök azonban még ezt sem tartotta kielégítőnek. A jelentés a közhatalmi struktúrákból való kirekesztődés mellett a felső-magyarországi katolicizmus másik fő problémájaként a protestantizmus töretlen szellemi expanzióját emeli ki. Miután a 17. század megjelölésére túl sokat használtuk Johann Stephan Pütternek a korban teljesen ismeretlen „ellenreformáció” fogalmát,³² hajlamosak vagyunk a református és evangélikus felekezeteket kizárólag védekező pozícióban szemlélni. A jelentés szerzője szerint viszont a legkeletibb részeken élő ortodox rutének uniójának megvalósítása részben azért sürgető feladat, mert több falvuk már elhagyta régi vallását, és beengedte a prédikátorokat. Lippay arról is beszámolt, hogy még mindig számottevő a mindaddig katolikus falvak áttérése, amit csak részben tulajdonított a leghatalmasabb felső-magyarországi protestáns földesúr, I. Rákóczi György befolyásának.³³ Vélhetően e települések katolicitásának „modernitása” iránt táplálhatunk némi kételyt, bár kétségek kívül előfordult frissen katolizált területek visszatérése is.

Az egri püspök konkrétan az *oppidum non ignobile* jelzővel illetett Tapolyhanosfalva esetét írja le. A Eperjestől keletre fekvő mezőváros³⁴ felekezetváltása kiváltképpen azért érdekes, mert a jelentés elbeszélése szerint az evangélikus település katolizálására nem sokkal korábban, önkéntes elhatározás nyomán került sor. Sőt a konfessziócsere még a helybéli protestáns földesurak közbelépése sem tudta megakadályozni, illetve megváltoztatni. Miután azonban Lippay több mint kétéves állhatatos kérések után sem tudott a tapolyhanosfalvi közösség számára papot biztosítani, annak nagy része visszatért régi hitére. A prédikátorok ugyanis a mindennapi szükségletekben (keresztelés, esketés, temetés) természetesen nem voltak hajlandók kiszolgálni a konkurens vallás újdonsült híveit.³⁵

A „reprotestantizált” Tapolyhanosfalva példájának egyik fontos tanulsága, hogy a kora újkori katolicizmus újszerűsége, tanainak pázmányi adaptációja nyomán kisebbségi, hatalmon kívüli pozícióból is a protestantizmussal versenyképes alternatívát tudott nyújtani majd száz éve reformált mezővárosi közösségek számára Felső-Magyarországon. Lehetőségeit ugyanakkor hivatásos képviselőinek hiánya miatt egyszerűen nem tudta kamatoztatni. A probléma a földesúri katolizáció területein is jelentkezett. Amint a jelentésíró püspök elbeszéli, a katolikus főurak az általuk korábban erőnek erejével elűzött prédikátorokat számos esetben kénytelenek voltak visszahívni, mert senkit sem tudtak a helyükre állítani.

³² Kialakulására: A. ELKAN, *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenformation”*, *Historische Zeitschrift*, 112(1914), 473–493.

³³ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, *s.f.*; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

³⁴ FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára*, I–II, Pest, 1851, I, 88.

³⁵ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, *s.f.*; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

Lippay saját felekezete hivatásos képviselőinek katasztrófális hiányát – részben Pázmányhoz hasonlóan³⁶ – nemzet-karakterológiai sajátosságoknak tulajdonítja, miszerint a magyarok ha már fiatal koruk óta nem kapnak célirányos nevelést, inkább előnyben részesítik a katonáskodást, mint a papi hivatással járó kötöttségeket. Ezeket a kötöttségeket az engedelmességi fogadalom mellett elsősorban a cölibátus Trientben hosszas viták után megerősített intézményét lehet érteni.³⁷ A papi nötlenség kötelme az egri püspök utalásában egyértelműen mint felekezeti versenyhátrány jelenik meg.³⁸

A jelentésíró főpap azonban nem kérdőjelezi, nem kérdőjelezheti meg a mediterrán nőkép és nőszerep extrapolálásának Kárpát-medencei létjogosultságát. A megoldást a jezsuiták ungvári kollégiuma – pontosabban ekkor még csak rezidenciája – mellett felállítandó szemináriumban látja, ahol a növendékek a *humaniorákat* már az egyházi rend tagjaiként végeznék.³⁹ Tervei szerint Ungvárról részben biztosítani lehetne a Bécsben épphogy megalapított egyházmegyei intézet 20 fős keretének akadozó feltöltését,⁴⁰ részben pedig minimális, helyben elvégzett retorikai és kazuisztikai stúdiumok után a végzett növendékeket azonnal munkába lehetne állítani. S nemcsak a királyságban. Lippay szerint a Hódoltságban pusztán kívülről – elsősorban a határ átjárhatóságának nehézségei miatt – aligha lehet maradandó eredményeket felmutatni. Ezért az ottani erőtartalékokat kell mozgósítani és Ungváron kiképezni. Csak a hódoltsági gyökerekkel rendelkezőknél lehet tudni illik arra számítani, hogy felszentelt papként tartósan török uralom alatt működjenek. A püspök abban sem lát kockázatot, hogy esetleg a tetemes költségek ellenére sem lesz mindnyájukból pap, hiszen ha a cölibátust vállalni nem akarók a papsággal azonos képzettséggel rendelkező licenciátusok lesznek, a befektetés már akkor is megtérül.⁴¹ Elképzelései alapján a hajdúság és a tiszaháti köznemesek kulcsfontosságú áttérítésének központja ugyancsak Ungváron lenne,

³⁶ L. Pázmány Hmira Jánoshoz, a Pázmáneum jezsuita rektorához 1634. július 3-án, Nagyszombatból írott levelét: *PÖL, i. m., II, 488–489, n. 885.*

³⁷ A kérdésről legutóbb: FAZEKAS István, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, Bp., 1998, 154–164, 156–157.

³⁸ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

³⁹ A homonnai, 1640-től ungvári jezsuita rendház (újralapítva 1646-ban) történetére további irodalommal: LUKÁCS László, MOLNÁR Antal, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619) = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, 1997 (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez, 35), 355–401.

⁴⁰ Az alapítás részleteire lásd FAZEKAS Istvánnak a Pázmáneum történetéről írt, megjelenés előtt álló monográfiáját (kézirat, 16–18).

⁴¹ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056. A licenciátusokra: JUHÁSZ Kálmán, *A licentiatusi intézmény Magyarországon*, Bp., 1921; SÁVAI János, *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged, 1997 (Documenta missionaria Hungariam et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia, II/1).

ahol a szeminárium mellett létesítendő nemesi konviktus hangsúlyozottan az ingyenes bentlakás és oktatás biztosításával fejthetne ki ellenállhatatlan vonzerőt.

Az ungvári központ egyedül a rutén unióban nem játszott volna központi szerepet. Bár a tervek között szerepel ortodox növendékek taníttatása, a hangsúly itt egy Lengyelországból jövő, de a nép nyelvét és szokásait ismerő szerzetesekkel feltöltendő bazilita kolostor alapításán van.⁴² Az erdélyi fejedelem katolizálásának fantasztikus ötletét Lippay nem részletezte.⁴³

A felső-magyarországi katolizáció alapjait megteremtő intézmények létrehozásának kizárólagos feltételül a püspök az Apostoli Szék anyagi hozzájárulását jelölte meg. Arra hivatkozott, hogy az ő pénzügyi lehetőségeit a Pázmáneum mellett megalapított – nem túl hosszú életű – bécsi szeminárium már kimerítette. Szinte követelőző sorai így szólnak: „a püspök [ti. Lippay] alázatosan könyörög, hogy Öszentsége nyújtson számára segítséget, és támogassa az említett alapítások létrehozására irányuló törekvéseit, kívánságait. Ha Indiában, Perzsiában és Angliában oly nagy erőfeszítéseket és költségeket fordítanak a vallás javára, ha Németországról, ahol máskülönbösen bőséges és szinte fejedelmi egyházi javadalmak találhatóak, német földön, Rómában és másutt létesített pápai alumnátusokkal gondoskodtak, ebben az apostoli országban, ahol az aratás sokkal bőségebbnek tűnik, és már mérsékelt támogatással is nagy dolgokat lehetne művelni, Öszentsége miért nem teszi ugyanezt? Hogy e terv könnyebben megvalósuljon, és Öszentségét csak a lehető legkevesebb költség terhelje, a püspök segélyül 8000 aranydukát kegyes és bőkezű adományozását kéri... Hogyha ezt a segítséget nélkülözni kényszerülök, kérem az Isteni Felséget, hogy legyen hozzám könyörületes, és oly sok lélek elvesztéért ne engemet ítéljen el” – hangoznak a jelentés utolsó sorai.⁴⁴

A reformpápaságot a 16–17. század fordulóján felváltó barokk pápaság azonban már csak a közvetlenül tőle függő missziós szervezet kiépítésére volt hajlandó viszonylag jelentősebb összegeket áldozni. Ez elsősorban a – helyi egyházi struktúrákat szoros

⁴² AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056. Az uniós törekvésekre (és benne Lippay szerepére): HODINKA Antal, *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*, Bp., 1910, különösen 252–378; *A munkácsi görög szert. püspökség okmánytára. I: 1458–1715*, Ungvár, 1911; valamint Michael LACKO, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Romae, 1955 (*Orientalia Christiana Analecta*, 143), 57–150; angol nyelvű, némileg bővített, de függelék nélküli változata: *The Union of Uzhorod*, Cleveland–Rome, 1976 (= *Slovak Studies VI, Historica 4*, Rome 1968), 68–152.

⁴³ Az elképzelés másfél évtizeddel később, némileg több realitással II. Rákóczi György (1648–1660) kapcsán is felvetődött. L. többek között Lippay levelét VII. Sándorhoz, Pozsony, 1658. febr. 22. Archivio Segreto Vaticano (ASV), Segreteria di Stato, Vescovi e Prelati, vol. 43, fol. 33^r–34^v. Hogy e terv több volt kőszá ötletnél mutatja, hogy a pálos misszionárius Vanoviczi János Lorántffy Zsuzsanna térítésével kísérletezett. GALLA Ferenc, *Lorántfy Zsuzsanna és a katolicizmus*, Egység Útja, 2(1944), 314–316.

⁴⁴ AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.; EFL, EÉEL, 173. cs., n. 1056.

ellenőrzés alatt tartó – katolikus hatalmakkal mind ambivalensebbé váló viszonynak tulajdonítható.⁴⁵ A Szentszék Felső-Magyarországon szintén a Hitterjesztési Kongregáció misszionáriusaival kísérletezett, a jelek szerint ezúttal a funkcionáló hagyományos hierarchia megkerülésével, sőt annak ellenében igencsak korlátozott eredményre.⁴⁶ Lippay (valamint utódai az egri székből) hasztalan várták közvetlen segítségét. A kérésekre, követelésekre Róma részéről semmilyen reakció sem ismeretes.⁴⁷ A jelentés vélhetően elfeküdt a nuncius íróasztalán. Mindössze annyi történt, hogy a nunciatura kancellárja a szöveg utolsó oldalain gondosan aláhúzogatta a fontosabbnak ítélt terveket, kéréseket.

*

A reláció legfontosabb különlegességeként az szerepelt, hogy szokatlan mélységben tárja fel Róma előtt a hazai katolikus konfesszionalizáció problémáit és perspektíváit. Ezek: 1. a földesúri katolizáció önmagában korlátozott lehetőségeinek felismerése; 2. a hajdúság és köznemesség konverziójának stratégiai jelentősége; 3. a felsőfokú licenciátus-képzés bevezetésének terve (valamint a hódoltságai pasztorációnak a királyságbeli egy szinten történő kezelése) a mai kutatás számára is támpontokat ad a kora újkori katolikus felekezetszervezésről, -szerveződéséről alkotott kép árnyalására.

⁴⁵ Georg LUTZ, *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII.: Politik und Diplomatie, Wirtschaft und Finanzen, Kultur und Religion = Rom in der Neuzeit: Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte*, hrsg. v. R. ELZE, H. SCHMIDINGER, H. S. NORDHOLT, Wien–Rom, 1976, 72–167, 142–143; Uő., *Rom im 17. Jahrhundert: Bemerkungen zu einer Neuerscheinung* = Massimo PETROCCHI, *Roma nel Seicento*, Bologna, 1970 (Sotria di Roma, 14), Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken, 54(1974), 539–555, 542–543. A nemzetközi kutatás eme tézisének és a magyar államegyházi berendezkedés sajátosságainak összevetése, komparatív elemzése még beható tárgyalást igényel.

⁴⁶ A missziótörténeti kutatás is elsősorban az olasz misszionáriusok hazai működésének – vitathatatlan – művelődéstörténeti jelentőségét emeli ki, illetve eredménytelenségét hangsúlyozza: TÓTH István György, *A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622)*, Történelmi Szemle, 42(2000), 19–68; Uő., *Könyv és misszionárius a 17. századi Magyarországon és Erdélyben = Gazdaságtörténet – Könyvtártörténet: Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*, szerk. BUZA János, Bp., 2001 (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek, 1), 419–456; Uő., *Galántáról Japánba: Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon és Erdélyben*, Századok, 135(2001), 819–870, különösen 868–869; FAZEKAS ISTVÁN: *Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon a XVII. században*, Miscellanea Anno 1999, Prešov, 2000 (Acta Collegii Evangelici Prešovensis, 7), 69–77, 72. A század második felének helyi erőkre alapozott missziói már más megítélés alá tartoznak, s csak részben tekinthetők Rómából szervezett felekezeti expanzióknak. Ezekre GALLA Ferenc, *Pálos missziók Magyarországon*, MOL, Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/b tétel (7. d.).

⁴⁷ Gaspare Mattei nuncius néhány évvel korábbi, jóval korlátozottabb körű javaslataihoz hasonlóan (vö. *A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben, i. m.*, 37–38.).

A relációban modellszinten megjelenő folyamat egyértelműen kétpólusú: a valláspolitikai harc, a „térítő földesúri ellenreformáció” avagy „patrónusi ellenreformáció” *condicio sine qua non*ja az alulról történő építkezés. Egyáltalán nincs egyenes arány az áttért arisztokraták száma és a jobbágytömegek felekezeti hovatartozása között, jóllehet a történeti irodalom kellő reflexió híján mintha ezt feltételezné.⁴⁸

A jelentés központi problémája, amire Róma segítségével orvoslást próbál találni, éppen a már katolikus arisztokrácia birtokainak tartós katolizálásának biztosítása. Lippay egyébként egy évtizeddel később immár esztergomi érsekként új egyházmegyéje területén is a katolikus és protestáns főurak arányát 100:8-ra, ezzel szemben az egyházközösségét 220:1000-re teszi. Azaz a katolikus főurak hozzávetőleg tizenháromszoros fölényét a plébániák majd ötszörös protestáns túlsúlya múlja felül, a lelkek számát tekintve jócskán.⁴⁹ A mai Dunántúlon protestáns szempontból vélhetően kedvezőtlenebb volt a helyzet, de a földesúri katolizáció a jobbágytság körében az Esterházyak nyugat-magyarországi birtokain még 1659-ben sem tudta megteremteni a vallási homogeneitást.⁵⁰ Érthető tehát, hogy a püspök Rákóczi konverziója kapcsán inkább az országosan várható valláspolitikai előnyöket ecseteli, azt, hogy vele hányan térhetnének még át Felső-Magyarországon, nem is érinti. Felismeri, hogy a katolicizmus eljutott extenzív terjeszkedése határaihoz; hogy az elért eredmények megszilárdítása nélkül valójában nem lehet továbblépni.

Figyelmesen olvasva a jelentés szövegét úgy tűnik, hogy az összefüggés a templomok – s a pap bevezetése – feletti alapítói/kegyúri jog és a jobbágy, a „tömegek” vallásgyakorlata bár kétségkívül szoros, de mégsem kizárólagos összefüggésben áll egymással. Egyrészt a katolikus arisztokrácia inkább elfogadhatónak tartotta, hogy jobbágyai mindennapjait más felekezet tanai és képviselői diszciplinárizálják, mintsem hogy vallási fegyelem nélkül, egykorú szóhasználattal „állatok módjára” éljenek. (Ilyen esetben – a forrás alapján legalább is így tűnik – a konfesszionális konkurrenciát lelke mélyén még a katolikus hierarchia is elfogadta.)

Másrészt talán a jogi szabályozás is biztosított némi mozgásteret a falvak és mezővárosok lakói számára. Magyarországon ugyanis sosem iktatták törvénybe a *cuius regio, eius religio* birodalmi elvét. A régebbi és újabb kutatás persze helyesen diag-

⁴⁸ HERMANN, *A katolikus egyház...*, i. m., 271; SZEKFÚ, *Magyar történet, i. m.*, 105; Szeckfűnél árnyaltabban látja a kérdést SZABÓ, *A jobbágy vallásügye...*, i. m., 254–255.

⁴⁹ A jelentés kiadva: HUSZÁR Károly, *A Visitatio Liminum*, Hittudományi Folyóirat, 15(1904), 480–539, 696–752, 696–712; újabban pedig BOUYDOS, *The Quadrennial Reports...*, i. m., 32–47. A jelen dolgozat tárgyát képező egri jelentéshez hasonlóan ugyancsak sűrűn javított, de teljesen s. k. fogalmazványa: Prímási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 235.

⁵⁰ MONOK István, PÉTER Katalin, *Felmérés a hithűségről 1638-ban*, Lymbus, Művelődés-történeti Tár, 2(1990), 111–142; PÉTER Katalin, *Cselekedetek és eszmék: Vallási ellenállás a fraknoi uradalom négy gyülekezetében (1638) = Művelődési törekvések a korai újkorban*, i. m., 479–486, 485–486.

nosztizál, amikor párhuzamot von ezen elv és a verbőcziánus szemlélet révén felerősödött kegyúri jogok között.⁵¹ A történeti valóságot mondja ki azzal, hogy bebizonyítja: az 1608-i I., a „vallásszabadság”-ot a falvakra is kiterjesztő törvény meghozatalának célja nem volt más, mint hogy a jobbágy vallásügyét kivonják a központi hatalom ellenőrzése alól.⁵² Mindazonáltal a birodalmi elv és magyar kegyúri változata: „akié a fundus, azé a capella” között sosem volt tökéletes az átfedés. A protestantizmus a meglévő rést igyekezett mindjobban tágítani, amikor 1618/19-től – a főurak addig számukra kedvező arányának megváltozása után – immár tényleg szabad, jelesen a (katolikus) földesurakétól független vallásgyakorlatot követelt.

A Tapolyhanosfalván történtek tanúsága szerint a lehetőséggel a terjeszkedő katolicizmus is élni kívánt és tudott, bár meglehetősen ritka kivételként. A királyi Magyarország területéről eleddig talán ez az egyetlen olyan ismert eset, ahol a leírás szerint a protestáns környezetben lezajlott katolizálásra egy falusi/mezővárosi közösség esetében teljesen földesúri közreműködés nélkül, sőt a helybéli protestáns földesurak ellenében került sor. Még a Szekfű Gyula által ismertetett Jákóffy-ügyben is (I. Rákóczi György tisztartója egy gömöri faluban visszavette a katolizált jobbágyoktól a templomot) találunk részbirtokos nemeseket a parasztok oldalán.⁵³ A Tapolyhanosfalvához közeli szentpéterfai felekezettválásánál is számottevő Pálffy Kata szerepe.⁵⁴ Szabó István egyenesen kizártnak tartja hasonló eset megtörténtét.⁵⁵

Ezen a ponton megkerülhetetlen a forrás kritikája. Egyéb adatok híján most nem bizonyítható, hogy a tapolyhanosfalvi történések tényleg úgy zajlottak le, ahogyan Lippay elbeszéli. Talán további kutatások pontos részleteket tárhatnak fel: tisztázhatják a konverzió időpontját, körülményeit; kideríthetik a név nélkül emlegetett földesurak személyét. Csupa hasznos és fontos részletet: a valószínűsíthető jezsuita misszió tagjait, a falut a 19. században birtokló Dessewffyek, Jékelfalussyak, Péchyek elődeit.⁵⁶ Mindeme hiányok ellenére sincs azonban alapos okunk arra, hogy kételkedjünk az egri püspök szavaiban. Az *ad limina* jelentések szinte sosem tartalmaznak egyedi

⁵¹ Például: TIMON Ákos, *Pázmány Péter a jog és az igazság védelmében*, Bp., 1921, 22–25; SZEKFI, *Magyar történet, i. m.*, 92–103, SZABÓ, *A jobbágy vallásügye...*, i. m., 219–221, 231–244; MAKKA László, *Az ellenreformáció és a harmincéves háború: Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648) = Magyarország története 1526–1686, 777–936 és 1796–1904, 784–788.*

⁵² PÉTER Katalin, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága = Uő., Papok és nemesek...*, i. m., 129–151, 246–249, 147–151.

⁵³ SZILÁGYI Sándor, *A Rákócziak levéltárából 1611–1630*, Történelmi Tár 1896, 130–131, 325–326. SZEKFI, *i. m.*, 107–108, elbeszélése némileg félrevezető.

⁵⁴ PL AEV, n. 1770 (fol. 176^r–210^v) (*Circa controversiam religionariam in Saros 1631–1635*); az esetet említi: ZSILINSZKY Mihály, *Az 1637/38-i pozsonyi országgyűlés történetéhez*, Bp., 1885 (Értekezések a történelmi tudományok körében, 12/3), 22–25.

⁵⁵ SZABÓ, *A jobbágy vallásügye...*, i. m., 259.

⁵⁶ FÉNYES, *Magyarország geographiai szótára, i. m.*, 88.

eseteket. Ha a püspök leírt egy ilyen, mégpedig a saját személyét tulajdonképpen nem túl kedvezően érintő történetet, vélhetően különlegessége, illetve fontossága miatt tette.

Persze elképzelhető, hogy légből kapott állításokkal traktálta Rómát, ám annak fényében, hogy jelentése az állításait könnyen ellenőrizni képes pápai nuncius asztalára került, ez aligha valószínű. A relációban vázolt problémák, Lippay katolizációs programja önmagában is elegendő volt ahhoz, hogy a kimondott célt: a pápai döntéshozatalt – annak kedvező hozzáállása esetén – a kívánt közreműködésre sarkallja. Egy koholt vagy a valóságtól erősen elrugaszkodó állítás felesleges kockázatot jelentett volna, márpedig Lippay koncepciója sokkalta kiérleltebb volt annál, mintsem hogy egy ilyen hibát elkövessen. A forrás hitelét tovább növeli, hogy úgymond „belső használatra” készült. A kifelé harcos, kompromisszumot nem ismerő főpap gyakorlatilag ugyanarra az álláspontra jut benne, mint az általa megalkuvónak tartott, vele a közelgő, végül éppen a vallásügy miatt meghiúsult országgyűlés tematikája kapcsán súlyos konfliktusba kerülő Esterházy Miklós nádor. Jelesül arra, hogy a katolicizmus további terjeszkedése egyszerűen nem folytatható megfelelő számú és képzettségű képviselője nélkül.⁵⁷

Lippay ugyan egy konkrét történeti szituációban vetette papírra tervzetét, mégsem pusztán alkalmi eszme-futtatásról van szó. Egy évtizeddel későbbi, már említett esztergomi jelentésében lényegében ugyanezt a koncepciót fejt ki: első helyen továbbra is a szeminárium-alapítások állnak, ezt követik a jezsuiták kollégiumai, iskolái. Az arisztokrácia konverziójának folytatása csupán a harmadik a sorban. Ezt már-már hangsúlyosabban követi a köznemesek térítésének kérdése. Ugyan nem álltak mögöttük jobbágytömegek, a katolikus hierarchia számára az országgyűlési törvénykezés és vármegyei hatalomgyakorlás szemszögéből nyomtak sokat a latban.⁵⁸

Az egyik fontos eltérés a licenciátusok megítélésben figyelhető meg. 1630/40 fordulóján még komolyan felmerült, hogy a hivatásos képviselők katasztrofális hiányát egy kvázi félprotestáns megoldásnak – megfelelő képzésen nyugvó – állandósításával oldják meg Magyarországon. Ez az interkonfesszionális közegben kézenfekvő megoldás a katolikus felekezetszerveződés törzsterületein hallatlannak számított, Róma részéről valójában sosem talált kedvező fogadtatásra.⁵⁹ 1650-ben a katolikus gyűlekezetek a rendszerint nős, világi irányítói ismét ideiglenes szükségmegoldásként jelennek meg.⁶⁰

A még fontosabb eltérés: Lippay 1650-ben szeminárium- és kollégiumalapítási terveire már jóval kevésbé követelőzően, inkább általánosságban igényli az Apostoli

⁵⁷ HAJNAL István, *Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka = Esterházy Miklós nádor iratai, I. Kormányzattörténeti iratok*, Bp., 1930, LIV–VI (n. 74).

⁵⁸ HUSZÁR, *A Visitatio Liminum, i. m.*, 696–712; BOUYDOS, *The Quadrennial Reports, i. m.*, 32–47.

⁵⁹ Egy példa: APF Acta, vol. 30, fol. 18^v.

⁶⁰ HUSZÁR, *A Visitatio Liminum, i. m.*, 696–712; BOUYDOS, *The Quadrennial Reports, i. m.*, 32–47.

Szék segítségét: az ausztriai és cseh kollégiumokban szeretne pápai ösztöndíjat két-két növendéknek, s még kettőnek a római görög kollégiumban, valamint az elzalogosított egyházi javak visszaváltásához segílyt, de konkrét összeget nem említ. A hangsúly ekkor már az egyházi rend és primás belpolitikai pozícióinak javításán van.⁶¹

A magyar katolikus egyházi elit, és ez forrásunk végső üzenete, ugyan megkísérelte kihasználni azokat az előnyöket, amiket a római centrum nyújthatott volna számára, ezek viszont részben a barokk pápaság elzárkózása miatt már nem voltak kamatoztathatók a felekezetszervezés terén, mint lettek volna mondjuk a 16. század második felében.⁶² A magyar epizkopátus számára mind világosabbá kellett válnia: arra, hogy a katolicizmus kisebbségből többségi felekezetté válhasson, akkor van csak esély, ha egyedül és kizárólag államegyházi keretekben,⁶³ majd erre alapozva mind hangsúlyozottabban „versenyen kívüli” megoldásban, vagyis a Habsburg-abszolutizmussal alkotott szimbiózisban gondolkodnak. Aminek azután a bel- és külpolitikai helyzet radikális megváltozása: a rendi dualizmus megszűnése, Erdély hanyatlása adott az 1670-ben évekre szomorú realitást.⁶⁴ És aminek II. Rudolf (1576–1612) és I. Lipót (1657–1705) uralkodása között – legalábbis elméletben – fogalmazódott meg alternatívája, s nem csupán Pázmány korában.

A rendszeres római jelentéstétel fentebb számadatokkal illusztrált, folyamatos hiánya végül is nem más, mint az államegyházi modell kizárólagossá válásának egyik szembetűnő jele.

⁶¹ „Et quod maxime requiritur auctoritatem ecclesiasticorum et praesertim archiepiscopi Strigoniensis sanctitas sua paterne protegere ac tueri dignetur [...]” HUSZÁR, *A Visitatio Liminum*, i. m.; BOUYDOS, *The Quadrennial Reports*, i. m.

⁶² A pápaságtörténet e sajátos, és a magyarországi katolikus konfesszionalizációval párhuzamos korszakának jellemzőit egy kisonográfia keretében foglalom össze: *A barokk pápaság (1600–1700)*, Bp., 2004.

⁶³ Ezek középkori gyökereire: MÁLYUSZ Elemér, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, Bp., 1958 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, új sorozat, 9); ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Bp., 2001, 200–213. (*Magyarország és az Apostoli Szentzsék kapcsolatai Zsigmond király korában*); KOVÁCS Péter, *A Szentzsék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490) = Magyarország és a Szentzsék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI István, Bp., 1996, 97–117.

⁶⁴ BUCSAY, *A protestantizmus...*, i. m., 107–121; HERMANN, *A katolikus egyház...*, i. m., 283–287; további irodalommal PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben = Uő., Papok és nemesek...*, i. m., 200–210, 252–253.